

Sønderjyder ved Vestfronten

Af Hans A. Jacobsen

Annette Østergaard Schultz (udg.): *Mellem Fjelstrup og fronten. Inger og Jørgen Friis – breve 1915-18.* (Historisk Samfund for Sønderjylland, 1996). 245 s., 198 kr.

Inge Borup (udg.): *Og det kalder man at være civiliseret. Hans Lorentzens dagbog fra 1. verdenskrig.* Med efterskrift af Nils Arne Sørensen. (Odense Universitetsforlag, 1998). 203 s., 175 kr.

Niels Jørn Jensen (udg.): *Nyt fra Vestfronten. Marine Jensen og sønners breve fra 1. verdenskrig.* Med en historisk indledning af Steffen Heiberg og et forord af udgiveren. (Odense Universitetsforlag, 1998). 269 s., 250 kr.

I årene 1996-98 udkom tre bøger, der belyser de dansksindedes vilkår under 1. Verdenskrig. Et fyldigt udvalg af ægteparret Friis' brevveksling – han i felten som tysk soldat, hun som bestyrer af gården – beretter både om det barske liv ved fronten og den besværlige dagligdag på en gård i det nordlige Sønderjylland. Landmandssønnen Hans Lorentzen førte dagbog det meste af den tid, han var soldat. Det er et tænksomt og kritisk menneske, der vurderer den meningsløse affære, han er tvunget ind i. Den tredje bog giver indblik i en børnerig familie, hvoraf de fleste børn – desværre – var sønner, der efterhånden blev indkaldt. Brevene i denne bog er især udvekslet mellem hjemmet og de fire sønner, som ikke kom tilbage, og giver et godt indtryk af feltlivets trivialiteter og den bekymring, der herskede derhjemme.

Gårdejer Jørgen Friis fra Fjelstrup, et

sgn nordøst for Haderslev, blev som præjsisk statsborger indkaldt i 1915 og deltog i verdenskrigen til oktober 1918, altså næsten til våbenstilstanden. I hele denne tid sendte han så godt som hver dag et brev eller et kort hjem til sin hustru, Inger. Der er blevet udgivet adskillige større eller mindre samlinger af sønderjyske soldaters breve fra Den store Krig. Det bemærkelsesværdige her er, at ikke blot soldatens breve til hjemmet, men også hustruens breve til ægtefællen er bevaret. Det er ganske usædvanligt, at breve skrevet til fronten er blevet gemt – i hvert tilfælde i så stort et omfang; soldaterlivets omskiftelser og barske kår gav dårlige muligheder for opbevaring af mere end det allernødvendigste. Jørgen Friis har imidlertid omhyggeligt sendt eller – under en orlov – bragt hustruens breve hjem.

Af den foreliggende brevveksling på i alt 1.370 breve og kort har arkivar Annette Østergaard Schultz udgivet et udvalg (s. 13-183). Korrespondancen giver læseren et godt indblik i, hvorledes et ægtepar, der er adskilt gennem krigen, søger at bevare den tættest mulige kontakt ved at berette om store og små begivenheder og også om overvejelser, der rækker ud over dagen og vejen. Fru Inger skriver således i juli 1916 til Jørgen, der efter et år i garnison i Husum er på vej til Vestfronten: »vil du ... ikke i dine breve fortælle om, hvordan det ser ud, hvor du er, og hvordan dagene går. Fortæl blot alting, jeg vil helst i tankerne dele både ondt og godt med dig, og jeg kan tåle at høre det, selv om det ikke er godt. Du ved jo, jeg er stærk.« (s. 58). Denne opfordring følger Jørgen og skildrer frontlivet ganske realistisk, men

vel nok uden de mest grufulde enkeltheder. I nogle »Minder«, som han skrev efter krigen (s. 196ff), er han mere detaljeret. Da han er »havnet i skyttegravene« i kampene ved Somme, skriver han hjem (22. august 1916): »... franskmændene gjorde angreb, og så måtte vi alle med. Det er noget slemt noget at være med til. Jeg bad til Vorherre, at han ville være mig nær i faren, og jeg er også sluppet uskadt derfra. Jeg har også takket for frelsen...« (s. 65). Denne tone går gennem mange af Jørgens breve: Han omtaler de livsfarlige situationer, han har været ude i, men giver udtryk for sin tro på, at Gud vil beskytte ham. I denne tro bliver han styrket af hustruen. Begge har de efter deres tyske skolegang i Nordslesvig været på danske, grundtvigsk prægede skoler. Inger på Askov højskole og Jørgen på Hejls ungdomsskole og Dalum landbrugsskole.

Udgiveren skriver i forordet (s. 11), at det gennemgående tema i brevvekslingen er drøftelserne om, hvorledes Jørgen kan bringes uden for farezonen. Det er rigtigt, at diskussionen om initiativer til at få Jørgen på orlov, få ham fritaget for tjeneste helt eller i længere tid eller til at opnå et mindre farefuldt job bag fronten fylder meget i brevene. Jørgen havde ganske vist orlov 6-7 gange, men ansøgninger blandt andet om en længere fritagelse endte resultatløst. Ægteparret gisnede om, og lokale myndighedspersoner antydede årsagerne til afvisningen: En af dem var sandsynligvis, at myndighederne frygtede, at Jørgen ville flygte til Danmark, således som mange dansksindede soldater siden 1915 gjorde. Udgiveren kommer ind på deserteringerne ved hjælp af et kort over de nordlige nordslesvigske sogne, herunder Fjellstrup, med »faneflugtsprocenter« og et lille referat af S. Falkner Sørensens teorier om, hvorfor der var flere desertører fra nogle af sognene i grænseområdet end fra andre (i bogen *Faneflugt?* 1989).

I december 1917 får Jørgen beskæftigelse ved »den store bagage« og kan dermed holde sig bag fronten, hvor han kører (med æsler!) for at hente post og lignende. Det fremgår tydeligt af brevene, at dette avancement, der bringer ham ud af den umiddelbare farezone, skyldes, at Jørgen har fået Inger til at sende pakker med levnedsmidler til nogle af hans underofficerers familier. Forsyningssituationen især i de tyske byer er efterhånden blevet meget ringe.

Det er forbløffende, hvor frit de skriver til hinanden også om politiske og militære forhold, selv om der findes en censur. Håbet om en genforening med Danmark efter krigen formuleres dog meget underforstået.

I betragtning af, at begge har gået i tysk skole, hvor kun nogle ugentlige timer i religion var på dansk, er deres danske skriftsprog udmærket. Udgiveren har gengivet brevene med moderne retskrivning – og måske har hun her og dér ændret en dialektpræget vending eller germanisme, men det nævnes ikke.

Selv om den tyske hær helt indtil sommeren 1918 havde en styrke, der gjorde den jævnbyrdig med de allierede tropper på Vestfronten, undrer det én at læse, hvor ringe udrustningen allerede tidligt i krigen var. Den uniform, som Jørgen får som rekrut i Husum 1915, kan kun betegnes som en snavset las, og ved fronten må han også gå i gamle, pjaltede klæder (11. august 1918, s. 177).

Allerede i august 1915 skriver Inger, at militæret har sendt meddelelse om konfiskation af brugsting af messing, kobber og nikkel (s. 22). 8. juli 1917 skriver Inger: »... Kirkeklokken er taget ned nu og er slået i stykker. Nu hører vi aldrig, at Bendix ringer morgen og aften, for den lille klokke kan jo kun høres i stille vejr, og når vinden bærer med. Hvor er det underligt, som alting blir småt og fattigt...« (s. 113).

Forsyningssituationen ved fronten er også elendig, soldaterne halvsulter og stjæler fra den franske befolkning. Jørgen har den store fordel at få pakker hjemmefra. Da han har fået sit job bag fronten, kan han i 1. parket opleve tyskernes sidste store kraftanstrengelse, offensiven i foråret 1918. Han iagttager den enorme strøm af krigsmateriel, der kommer den ene vej, og snart de sårede og døde, der bliver fragtet i modsat retning. Jørgen ser også, at mange tyske soldater, der kommer tilbage fra fronten for at hvile ud, er iklædt engelske bukser, lædertrøjer etc. og medbringer engelsk proviant (7. april 1918). Inger skriver allerede 29. marts, at offensiven vil gå i stå og kommenterer det tyske fremstød (25. marts): »Der flages hver dag herhjemme... det var næsten mere passende at sætte flaget på halv for de mange faldne...« (s. 155).

Ingers breve giver et godt indblik i de besværligheder, en gårdejerkone får, da hun pludselig står med hele ansvaret for bedriften og tilmed under stadig vanskeligere krigsforhold: en russisk krigsfange, der er medhjælper, tages fra gården, fordi nogle andre russere i sognet er flygtet, gården skal have indkvartering af tyske militærpersoner, heste bliver beslaglagt til hæren, og forrådet af landbrugsprodukter underkastes streng kontrol. Af og til kan Jørgen sende et godt råd fra felten eller ordne et og andet under en orlov.

Inger har god kontakt med familie og naboer, men i slutningen af krigen udtrykker hun dog bitterhed (19. januar 1918): »Det er jo en hel ulykke for hvem, det har truffet på at være indkaldt. De andre herhjemme mærker ikke til krigen. De går i deres gode hjem og nyder jo alle fordelene ved krigen...« (s. 141). Historien ender dog godt: Jørgen bliver hjemsendt i oktober 1918.

Brevvekslingen er forsynet med en

række gode fotografier især af familien Friis og af Jørgen og hans soldaterkammerater. På adskillige relevante steder i korrespondancen er gengivet uddrag af dagbladenes meddelelser i en moderne opsætning for at perspektivere brevenes oplysninger. De fem hel- eller halvsides gengivelser af *Nationaltidende's* forside virker dog lidt overflødige, da det er meget vanskeligt at læse teksterne bortset fra de største overskrifter.

Efter brevsamlingen har udgiveren skrevet et afsnit om verdenskrigen, især på Vestfronten (s. 184-219), for at sætte den enkelte soldats, Jørgens, indsats ind i den store politiske og militære sammenhæng. Afsnittet virker for langt og kunne være erstattet af en årstals- eller begivenhedsliste på et par sider, hvor Jørgens optræden på den store scene så kunne omtales under de relevante punkter.

I bogens sidste afsnit gør udgiveren rede for »hjemmehæren« (s. 220-244). Det er en prisværdig undersøgelse af de hjemlige økonomiske og administrative forhold. Redegørelsen bygger især på landrådsarkivet fra Haderslev kreds (amt). Afsnittet virker dog i denne forbindelse – som belysning af brevene – for langt og ville have været bedre egnet som en selvstændig afhandling/artikel. Udgiveren skulle nok i stedet i noter have præsenteret de forskellige lokale myndigheds personer, som gang på gang nævnes i brevene, og have beskrevet deres kompetence, især når det gjaldt ansøgninger om orlov og hjemsendelse.

Brevdelen er et menneskeligt dokument af høj karat. Det er ganske bemærkelsesværdigt, at Jørgen Friis har kunnet skrive så mange og gode breve under ofte meget primitive forhold, hvor død og lemlæstelse tit var en nærliggende realitet.

Den sønderjyske landmandssøn Hans Lorentzen delte skæbne med titusinder af andre unge, dansksindede nordslesvi-

gere og måtte som »Muss-Preusse« kæmpe på tysk side under 1. Verdenskrig. I hele den tid, han var soldat, skrev Lorentzen om sine oplevelser: Det første år i garnisonen i Husum omtales ret summarisk, men fra juli 1916, da han kom til Vestfronten, bliver beretningen en dagbog. I notesbøger og på papirlapper blev frontlivets oplevelser nedskrevet. Ved flere lejligheder deponerede han optegnelserne hos sine forældre, der havde en gård i Angel. Senere, i 1920'erne, da Lorentzen havde overtaget gården, renskrev han optegnelserne og gjorde nogle tilføjelser, bemærkninger, som han af frygt for officerernes eventuelle censur ikke havde turdet skrive under krigen. 1927 flyttede Lorentzen med familie nord for den nye dansk-tyske grænse til Felsted, hvor han døde i 1964. Hans ældste datter arvede optegnelserne, som hun nu har oversat og udgivet. Det er blevet en særdeles tankevækkende bog.

Hans Lorentzen, der lå ved forskellige frontafsnit i Frankrig, beskriver krigslivets store og små begivenheder med en oftest afdæmpet, kritisk distance. Han beretter således (25. juli 1916, s. 54f.) om den første dag, han er i en skyttegrav. Sammen med en kammerat, som endnu er stærkt psykisk påvirket af at have deltaget i kampene ved Verdun, møder de en general, Hs. Excellence, brigadechef von Axen, der skælder kammeraten ud »på den mest ondsksfulde måde«, fordi denne ikke kan huske navnet på kompagniets nye chef. Lorentzen kommenterer episoden: »Jeg havde aldrig i min vildeste fantasi forestillet mig, at sådan noget skulle kunne være muligt i en skyttegrav«.

Lorentzen viser oftest sit danske sindelag i antydninger. Da han under togtransporten fra garnisonen til fronten ved Verdun passerer den tysk-franske grænse, skriver han derom (7. juli 1916, s. 42): »Kl. 11 i går passerede vi græn-

sen. Det fyldte mig med mærkværdige følelser, som jeg hverken vil eller kan beskrive nærmere«. Togturen nyder han intenst – overalt hvor han kommer hen i den følgende tid, er han optaget af de nye omgivelser – (6. juli 1916): »Det er simpelthen en oplevelse at rejse her. Hvis vi ikke lige netop havde været på vej til Verdun, ville det have været den allerdejlige udflugt«.

Overalt viser han sig også som landmand med liv og sjæl. Jordbundsforhold og afgrøder vurderes. Ved Chemin-des-Dames-fronten konstaterer han (24. juni 1917, s. 99): »Vi ligger midt i en kløvermark... Kløveren står fremragende. Men hvad der ikke måtte blive mejet ned af maskingeværer og granater, vil sikkert i år blive stående uhøstet på marken«. Da Lorentzen under den tyske forårsoffensiv 1918 bliver alvorligt såret og i flere måneder opholder sig på et lazaret i Sydtykland, bliver tiden efterhånden lang for ham. Post hjemmefra er en opmuntring, men han synes – som ved fronten – at brevene kommer for sjældent. Derfor er det en stor oplevelse for ham, da han hjemmefra får tilsendt en pakke med landbrugsfaglige bøger (14. maj 1918, s. 151): »Nu bliver tiden heller ikke så lang mere, når man på ny kan gennemlæse bøgerne, når man kan genopfriske det gamle, som man lærte på skolen, og også lære noget nyt, noget man dengang på skolen ikke rigtig forstod. Det gælder i særdeleshed fodringslæren«. Lorentzen havde været elev på en landbrugsskole to vintre før krigen.

Krigens gru med død og lemlæstelse nævnes naturligvis ofte, men mest indtryk gør næsten glædesscenerne, da bataljonen gør klar til at gå til Verdunfronten, men så får at vide, at man skal længere væk fra fronten. De fleste fejrer dette med rigeligt drikkeri, men Lorentzen går med nogle andre op på et bjerg og betragter månen og iagttager den

fransk-tyske artilleriduel med lyskugler og -signaler. Selv om nogle granater slår ned kun 100-200 meter borte, skriver Lorentzen (17. juli 1916, s. 47f.): »Den aften vil forblive længe i min erindring. En så smuk aften så tæt ved Verduns helvede og med vished om, at man den næste dag – forhåbentlig for altid – ville kunne forlade denne den forfærdeligste af alle krigsskuepladser. Tanken herom havde noget ganske mærkeligt, noget ophidsende over sig«.

Nogle gange bryder dog fortvivlelsen og håbløsheden gennem den ellers så ligevægtige beskrivelse. Da Lorentzen i sommeren 1917 kommer på et feltlazaret efter et relativt ufarligt vådeskud, bliver han (23. juli, s. 104f.) »syg på sjæl og legeme« ved at overvære amputationer på hårdtsårede soldater. Hans overvejelser efter at være gået gennem »dødssalen« med de sårede, som lægerne har opgivet, er litteratur på højde med Remarque.

Efter et langt lazaret- og rekreationsophold i Sydtyskland og i Flensborg sendes Lorentzen atter til fronten i slutningen af oktober, da den militære disciplin er ved at gå helt i opløsning. Han når at komme til Strassbourg, hvor tyske soldater – efter våbenstilstanden – skal holde ro og orden, indtil franske tropper rykker ind. Igen er Lorentzen den aktive turist, der glæder sig over seværdighederne i byen, men han må efter afmarchen indrømme (21. november, s. 166): »De sidste dage var der ikke rart i Strassburg. Overalt blev der set skævt til én, naturligvis med enkelte undtagelser«. 7. december 1918 blev Lorentzen hjemsendt, og sådan sluttede Den store Krig for en 24-årig sønderjyde, som på mangfoldig måde i sin dagbog havde varieret temaet om krigens umenneskelighed.

Inge Borup giver efter et forord en skildring af faderens liv (s. 11-19) og en liste med ordforklaringer (s. 21-23).

Nogle noter (s. 199-202) søger at sætte de begivenheder og stedsangivelser, dagbogen nævner, ind i en større politisk-militær sammenhæng.

Universitetslektor Nils Arne Sørensen har skrevet et tankevækkende efterskrift om »Den store Krig set nedefra« (s. 183-198), hvor han blandt andet overbevisende påviser, at Lorentzens indstilling på væsentlige områder adskiller sig fra de forestillinger om frontsoldaternes holdninger, som er de gængse, skabt vel især af romaners og films fremstilling af den menige soldat under 1. Verdenskrig.

Enkelte indvendinger kan der rettes mod udgaven: Flere af kortene er for mørke og for overlæssede med navne; nytegnede kort kun med de vigtigste lokaliteter, herunder dem, der nævnes i dagbogen, havde været langt mere instruktive. Når der flere gange i omtalen af soldatens udrustning nævnes et »sidegevær«, er det uden tvivl det instrument, vi kalder en bajonet.

Det er glædeligt, at denne unge bondes dagbog er blevet tilgængelig. Selv om det er mere end 80 år siden, at Den store Krig sluttede, har bogen på ingen måde mistet sin læseværdighed: Hans Lorentzens evne til at sanse, beskrive og reflektere gør et dybt indtryk på læseren.

Den af Niels Jørn Jensen udgivne *Nyt fra Vestfronten* indeholder væsentligst breve, der er udvekslet mellem Marine Jensen i Hviding og hendes sønner, der i løbet af 1. Verdenskrig blev indkaldt til tysk militærtjeneste. Marines ægtefælle, Jens Peter Jensen (1854-1918), var født i Danmark, men blev tysk statsborger, da han giftede sig og overtog en gård i Hviding, et af de nordslesvigske sogne, der lå lige op til den tysk-danske grænse. Jens Peter var enkemand med to sønner, da han nogle år efter giftede sig med Marine (1868-1942), som han fik

10 børn med: to piger og otte drenge. Familien var dansksindet, og brevene er skrevet på et udmærket dansk i betragtning af, at børnene næsten udelukkende havde tysk i skolen som undervisningssprog. Jens, en af de 10 sønner, gemte en samling af moderens breve. Disse udgør sammen med breve, opbevaret af moderen og senere datteren Oliva, fra de sønner, der faldt, bogens hovedindhold.

Den personlige tragedie rulles allerede op i bogens første og et af de yngste breve (22. maj 1918). Alle de andre breve er ordnet kronologisk. Marine har fået en kyndig skriver til at affatte et brev til selveste kejseren. Under henvisning til, at hun er blevet enke og har mistet fire sønner i krigen, anmoder hun underdanigst om, at hendes yngste søn, Bang, ikke bliver indkaldt, fordi hun ellers kun har en søn, der er krigsinvalid, til at hjælpe med at passe landbruget. Ligeledes beder hun majestæten om, at de sønner, der er i felten, ikke kommer i forreste linje. Brevet slutter med en liste over de 10 sønner, deres militære tilhørsforhold og skæbne. De faldnes dødsdag og byen, hvor de døde, er skrevet med rødt blæk. Brevet blev aldrig underskrevet af Marine og altså ikke sendt. Måske var hun for stolt, eller hun anså blot anmodningen for nyttesløs (s. 19-21).

Steffen Heiberg nævner i sin historiske indledning (s. 7), at selv om der er skrevet tusinder af bøger om 1. Verdenskrig, er måske kun én for alvor relevant: Remarques *Intet nyt fra Vestfronten* (1929). Det er en roman, »men intet historisk værk formår at give en så stærk fornemmelse af frontsoldatens fysiske og mentale virkelighed«. Denne påstand virker lidt hasarderet, men ved nærmere eftertanke kan jeg ikke afvise den. Denne bogs titel *Nyt fra Vestfronten* virker imidlertid for prætentios, den spiller jo på titlen på Remarques roman, men i betragtning af de andre bøger i

denne omtale og de mange beretninger, der tidligere er udgivet af og om sønderjyder i Den store Krig, rummer brevene i den foreliggende bog ikke noget nyt. Det værdifulde – men ikke som noget hidtil ukendt – i denne brevsamling er det indblik, læseren får i et familiesammenhold, der forbliver intakt trods de store afstande ved den gensidige udveksling i breve af oplevelser og beretninger om begivenheder i Hviding og livet som soldat, men også ved de hundredvis af pakker med fødevarer og andre nødvendige småting, der sendes fra Hviding til de indkaldte sønner.

Udgiveren føler trang til at forklare (s. 14), at skønt hans far og farbrødre var dansksindede unge mænd, skinner det i brevene igennem, at de var loyale tyske soldater. Det bliver forklaret med parolen »gør din pligt og kræv din ret«, en holdning, som de danske politiske ledere i Nordslesvig jo også stod for. Men udgiveren har også den interessante overvejelse, »at man næppe psykisk kan klare en situation som den foreliggende, medmindre man lever sig helt ind i rollen«.

De sønner, som allerede er med i angrebet på Belgien og Frankrig i efter-sommeren 1914, røber noget af den krigseufori, som var udbredt i de tyske rækker. Laurits skriver til forældrene 31. august 1914 »90 km. fra Paris« ... »Vi har været i Ilden 3 Gange og har kæmpet med Belgier, Englænder og Franskmænd ... de løber godt allesammen« (s. 30). 6. september skriver han hjem: »Det hele er i Grunden ikke saa farligt her, for Rødbukserne løber vor vi kommer frem. Vi står temmelig tæt for Paris« (s. 33). Peter, som også er med »mod Paris«, anslår flere temaer, som bliver gennemgående i sønnernes breve: Postgangen er uregelmæssig, og brevene er for længe undervejs. 18. september beder han sin mor om at få sendt tobak og cigarer. »Naar vi saadan ikke

faar noget at spise i et par Dage da hjælper det fortreffeligt naar man har lidt at ryge..." (s. 39). Den tyske hærs forsyningsituation, som i løbet af krigen bliver elendig, er tilsyneladende dårlig allerede her under den første store offensiv. Peter fortæller videre i samme brev, at mange er blevet sårede, men »saadan en Kugle gennem en Skulder det tager kun 14 Dage saa kan Manden gøre alt med igen saa det er ikke saa farligt og saa træffer alle Kuglerne jo heller ikke« (s. 39). Måske er denne udtalelse stadig et udslag af ungdommeligt overmod, men Peter har allerede oplevet krigens gru, så det er nok sandsynligt, at han prøver at berolige moderen. Den tredje af sønnerne, Jens – udgiverens far – er allerede blevet såret og befinder sig på et lazaret i Tyskland.

Frontlivets monotoni oplever Peter dog også allerede. 19. september skriver han til sin far: »... vi sover og æder og sover igen det er hele vor beskæftigelse«. Og brevet munder ud i en bøn om tobak og cigaretter (s. 41). Ønsket om tobak udvides – da efteråret kommer – med anmodninger om beklædningsgenstande og fødevarer. Krigseuforien eller Peters gåen op i rollen holder trods krigens barske realiteter lidt endnu. 22. september 1914 skriver han til sin far om fjenden (franskmændene): »Endelig fik vi saa fat på ham og denne gang ordentligt. Det var en lyst at høre 148 Kanoner stemme i paa en gang med deres Musik. Kl. 5 om Morgenen begynte Artilleriet og vi gik paa en med det samme. Artillerie er en dejlig ting naar blot det ikke er fjendtlig... hvis vor Herre vil holder jeg det ud en Tørn endnu« (s. 42). Peter er tilsyneladende den mest optimistiske – og troende. Nogle dage senere skriver han til sin mor: »Modet skal vi nok holde oppe saa langt vi blot har vore Førere i god behold... Vi har store tab hos 31, men de fleste er blot saarede... Se nu til at i ikke ser alt for

sort paa tingene og bed til Vor Herre for os alle som er borte saa gaar det hele nok det er jeg helt sikker paa« (s. 45).

Denne begejstring er det unægteligt lidt vanskeligt at forholde sig til: Er det en blanding af »indlevelse i rollen« og forsøg på at berolige dem derhjemme? Censuren spiller næppe en rolle i denne sammenhæng, da den alene slår ned på militære beskrivelser, evt. bynavne. Almindeligvis må man skrive dansk, hvis man benytter lukkede breve.

Peter er den første af brøreflokken, der falder (i november 1914). Broderen Laurits, hvis regiment ligger i nærheden, får lov at besøge hans grav, og i et brev 3. december trøster han sine forældre med, at Peter døde hurtigt: »Kære Forældre, i kan tro det er ikke rart at staa ved en Kamerat, som er saa haardt saaret, at man ved han kan ikke leve længe, naar man hører og ser at han lider meget. Det er Peter jo heldigvis bleven forskaanet for og vi vil haabe, at han nu er gaaet til et bedre Hjem, vor der er Fred og vor vi alle engang maa samles« (s. 84).

Hjemme i Hviding er pakkeforsendelsen blevet sat i system. Den yngste søster, Oliva, fører en fortegnelse over, hvem der har fået pakke, tidspunktet herfor og indholdet (s. 178).

Sønnen Truls skriver fra Rusland 5. september 1915 til forældrene, at det er værre her end ved Vestfronten ifølge de kammerater, der har været med også i vest. Truls klager over de anstrengende marcher: »vi har næsten hver dag gaaet 26 til 42 Kilom og det er virkelig for meget for vi faar kun half nok at spise vi er alle saa slappe at vi hellere ville være fri for det hele saa maa de for mig vinde hvem der vil blodt det kunde faa en ende det hele og vi kunde komme hjem igen« (s. 118).

Niels kommenterer forsyningsproblemet i et brev til moderen 2. juli 1917: »Forplejningen er jo sikkert omtrent ens

hos Hæren, i det mindste på Vestfronten; og der er jo mange, ja de allerfleste der ingen Hjælp får hjemmefra, men man ser da også hvad de er værd såsnart der er noget iver eller når der er noget usædvanligt påfærde. De er ikke blot kraftløse, de er også modløse; men det ene følger jo af det andet for: Kun i et sundt Legeme bor en sund Sjæl. Derfor kan du jo nok forstå at jeg er glad når Pakkerne kommer« (s. 217).

Ud over ønsket om at få post og regelmæssige forsyninger er brevene fyldt med spørgsmål om, hvordan det går i landbruget derhjemme. Laurits spørger 3. november 1914 den hjemmeværende bror Theodor »Vordan er det gaaet med Svinene, har i faaet dem solgt? De ere vel godt i Pris nu ?« (s. 71). Niels spørger på et kort 2. august 1916 om, hvor mange høns og kyllinger man har derhjemme (s. 164).

Gang på gang drøftes mulighederne for at få orlov, sønnerne søger at få faderen, der er kommuneforstander i Hviding, til at henvende sig til de lokale myndigheder, som blandt andet skal være villige til at erklære, at ansøgeren ikke vil forsøge at flygte over den nærliggende dansk-tyske grænse. Ingen af Jensen-sønnerne forsøger faneflugt. De værnepligtige sønner prøver også selv hos deres overordnede at få en orlovsansøgning indsendt især under henvisning til, at der savnes arbejdskraft i landbruget. Ofte er disse initiativer forgæves.

I brevene fra den sidste af de fire faldne sønner, Niels, genspejles den håbløshed, der stadig stærkere gør sig gældende i de sidste krigsår. Niels bliver såret ved Verdun og skriver hjem 2. juli 1916: »Nu er Krigen ovre for mig foreløbig; Franskmanden satte mig nemlig en Granatsplint der hvor Ryggen holder op« (s. 160). Da han er kommet på lazaret i Tyskland, må han med beklagelse konstatere 11. juli 1916: »Såret heles alt for rask« (s. 161). I april 1917

er han med i hårde kampe ved Reims. I et brev til en bekendt 30. april beskriver han en sjælden gang naturen: »Sidste Nat var den kønneste jeg har oplevet under Krigen. Ikke en Vind rørte sig, Månen og Stjernerne skinnede, og pludselig blev det hele så afbrudt af Kanonnernes endeløse Buldren. Det varede over en Time, og det var jo hårdt nok, men jeg har nu altid haft Held, og er også helt spillevende endnu« (s. 197). Hver gang Niels kommer ud af det værste, skriver han hjem om sin forbedrede situation; 21. maj til moderen: »...i Skyttegraven igen... vi lever her som om det slet ingen Krig var... hellere 1/2 År her end 1/2 Time ved Reims« (s. 205). Alligevel er han præget af krigens rædsler og skriver 27. juni til en af brødrene: »Vi kan jo aldeles ikke klage over sådan som vi nu har det, men der er ligegodt sådan som lidt Utryghed over alle os ældre Soldater... da vi nu havde fået en Mængde 18 Års Dreng med sidste »Ersatz« kunde de ikke lade os blive på sådant et (*farligt*) sted, de små Knægte skal først vænnes lidt til Krigen...« (s. 215).

Religionen spiller tilsyneladende også en stor rolle for Niels. 14. juli 1917 skriver han blandt andet til sin mor: »Vort højeste Ønske, og vor Bøn er også at Krigen snart må høre op, så vi kan vende hjem til vore kære... Jeg er bleven så tryk siden jeg igen kan bede Fader-vor, thi jeg ved at kun Guds Vilie sker« (s. 219-220).

Efter at have være i Rusland, hvor han blev let såret, kommer Niels på rekreation til Berlin og skriver fortøstningsfuldt til sin mor 7. januar 1918: »...Hovedsagen er, synes jeg, at man bliver så længe af Skyttegraven som mulig, nu er der jo da Udsigt til at man kan komme hjem igen med hele Lemmer« (s. 251). Men han sendes til Vestfronten igen for at deltage i tyskernes sidste store kraftanstrengelse, forårsoffensiven 1918. Til en af

sine søstre skriver han 24. marts: »I har jo naturligvis også i jeres Aviser læst om Offensiven her i W. og vore Fremskridt som jo er storartede. Forhåbentligt bliver det det sidste Stød i denne skrækkelige Krig, for selv om man ikke selv er med i Fronten så ved man dog at sådanne Fremskridt ikke opnåes uden svære Tab også fra vor Side. Jeg tror nu at vi snart vil få Våbenstilstand i V også og så følger også snart Freden som vi så længe har ventet på. Man kan jo næsten ikke tænke det til ende hvordan det bliver når man igen kan komme hjem til sin daglige Dont, det vil vare længe før man igen kan vænne sig til sit fredelige Arbejde« (s. 260). Remarque kredser senere i sin kendte roman om samme problematik: Hvorledes kan den unge generation af krigsdeltagere overhovedet integreres i et normalt, fredeligt samfund. For Niels blev det ikke et problem: Han faldt 24. april, ramt af 12 maskingeværkugler i brystet.

Moderen, som mener, at hun har gjort alt for at undgå, at en af de yngste sønner, Martin, kommer til Vestfronten, skriver opgivende til sønnen Jens – ud-

giverens far – 13. maj 1918:« ...nu er der vel ikke nogen Hjælp mere han skal vel skydes ligesom de andre vi har jo ingen faaet hjem dernede fra, jeg synes ikke jeg kan blive ved med at miste Drengene...« (s. 266). Martin kom dog hjem, men som invalid, også sønnerne Las og Theodor kommer hjem med ødelagt helbred.

I modsætning til Jørgen Friis og Hans Lorentzen, som vendte arbejdsduelige tilbage fra Den store Krig, stifter vi i *Nyt fra Vestfronten* bekendtskab med en enkelt af de mange familier, hvor en, to eller flere mandlige familiemedlemmer ikke kom tilbage, eller man fik dem hjem mere eller mindre invaliderede.

Der findes uden tvivl mange breve og måske også dagbøger fra 1. Verdenskrig, som ikke er udgivet, og de fleste vil som de tre bøger, der her er omtalt, give læseren mulighed for at stifte et berigende bekendtskab med unikke menneskeskæbner.

Om nye udgivelser af den art også vil øge vor historiske viden om 1. Verdenskrig, er et andet spørgsmål.